

**SORSFORDÍTÓ ÉVEK KRÓNIKÁSA.
ZERMEGH JÁNOS *COMMENTARIUSA*
ÚJABB KUTATÁSOK FÉNYÉBEN**

OTDK–Dolgozat

Jelige: esztergomi kézirat

2023. Január

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	3
A ZERMEGH-SZAKIRODALOMRÓL	4
KIADÁSOK ÉS KÉZIRATOK.....	10
A COMMENTARIUS KIADÁSAI.....	11
AZ ESZTERGOMI KÉZIRATOK.....	12
AZ AMSZTERDAMI KIADÁS ÚJ MEGKÖZELÍTÉSBE	17
AZ ELSŐ KIADÁS SZÉLJEGYZETEI.....	19
GIAN MICHELE BRUTO ÉS A COMMENTARIUS	28
ÖSSZEFOGLALÁS	30
FORRÁSOK	31
SZAKIRODALOM	32

BEVEZETÉS

A 16. században élt, egy ismert munkát jegyző Zermegh Jánosról szóló szakirodalom eddig leginkább első életrajzának szerzőségi kérdésével, az életére vonatkozó időadatok pontosításával és munkája keletkezésének lehetséges körülményeivel foglalkozott. Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár állományában azonban megtalálható egy régóta katalogizált, fel nem dolgozott Zermegh-kézirat, amely többek között azért is jelentős, mivel a szakirodalom eddig nem ismert kéziratot, csupán Zermegh *Commentarius*ának két kiadását.

A kéziratot módomban állt a helyszínen megtekinteni, ezt a lehetőséget ez úton is köszönöm az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárnak. A kézirat helyszíni vizsgálata során pedig számos új kérdés merült fel Zermegh művével kapcsolatban, amelyek megválaszolását dolgozatom célkitűzésének tekintem.

Írásom első felében vázlatosan bemutatom a Zermegh-szakirodalom eddigi álláspontját a legfontosabb felmerülő kérdésekben, illetve kitérve arra is, hogy milyen területeket hanyagolt el eddig a Zermegh-filológia. Ezt követően ismertetem a régóta ismert, de a kutatásban teljességgel mellőzött esztergomi kézirat jellegzetességeit, valamint az általa nyújtott új megközelítési lehetőségeket is. Az esztergomi kézirat önmagán túlmutatóan azért is jelentős, mert elvezet a dolgozat második felében tárgyalt témához, amely nem más, mint Zermegh szövegének első kiadása, amelyet egy eddigiektől eltérő nézőpontból vizsgállok meg.

A ZERMEGH-SZAKIRODALOMRÓL

Zermegh János, a 16. században élt történetíró élete és munkássága sokáig kevesek érdeklődését keltette fel: a rá vonatkozó szisztematikusabb kutatások csak a 19. század közepén vettek nagyobb lendületet és bár az elmúlt másfél évszázadban többen is hozzászóltak a témához, a róla szóló szakirodalom még így is kifejezetten szűkösnek mondható.

Egyetlen ismert munkája, egy *commentarius*, amelynek címe: „*Rerum gestarum inter Ferdinandum et Johannem Hungariae reges commentarius*”. A szöveg a mohácsi vereség (1526) és Szapolyai halála (1540) közti időszakot tárgyalja. A kettős királyság állapotáról és a pártok alakulásáról részben személyes tapasztalat alapján számol be, részben az általa megbízhatónak tartott személyek elbeszélése nyomán dolgozik.¹ A szöveg megírásának pontos időpontja kérdéses, de Sörös Pongrác után a szakirodalom általános vélekedése szerint feltehetően életének második felében, pontosabban 1566 után alkothatta a szöveget, tudniillik Zermegh írásában utal a Szigetvári ostromra és Zrínyi halálára is.² A problémával Nagy Gábor is foglalkozott, aki a kérdéses szöveghelyeket betoldásnak feltételezi.³

Zermegh kortársai felhasználták a *Commentariust* forrásanyagként saját munkájuk során, ám azt ekkor még csak kéziratos formában ismerték, ugyanis a szöveg elkészülése után még több mint fél évszázadon keresztül nem került kiadásra.

Zermegh művének mindössze két kiadása ismert, az első 1662-ben jelent meg Amszterdamban,⁴ másodjára pedig 1746-ban került nyomdába.⁵ Fontos megemlíteni, hogy Bod Péter úgy tudta, hogy van egy, az amszterdaminál korábbi, Istvánffy-féle kiadása is a *Commentarius*nak.⁶ Bővebb leírást azonban nem ad arról, így egyéb ismeret híján feltételezni tudom, hogy Bél Mátyás közlése⁷ nyomán gyanítja Istvánffy kiadását. A *Commentarius* kiadásainak jellegzetességeit egy későbbi fejezetben részletezem bővebben.

¹ „Ezt azért akartam megjegyezni, mert amit a következőkben János király dolgainak további alakulásáról és eredményéről írni fogok, azt nem mindet láttam a szememmel, hanem becsületes és hiteles férfiaktól hallottam.” (Kulcsár Péter (szerk.): *Krónikáink magyarul III. /2 – Történelmi források 3.*; Budapest, 2007; (Zermegh János: *Emlékirat Ferdinánd és János, Magyarország királyai között történt dolgokról*); 142.

² Sörös Pongrác: *Zermegh János és munkája*. I., II. közlemény, *Századok* XLI (1907), 231.; Kasza Péter: *Néhány gondolat Zermegh János Commentariusáról*, *Acta historiae litterarum Hungaricarum* (2011), 245.

³ Nagy Gábor: *Megjegyzések a Zermegh életrajzhoz*, *Publicationes Universitatis Miskolcensis Philosophica* XVII. kötet, 1. szám (2012); 166.

⁴ Ioannes Zermegh: *Historia Rerum Gestarum inter Ferdinandum et Joannem Ungariae Reges usque ad ipsius Joannis obitum*, Iacobus Lepidius, Amsterdam, 1662

⁵ Ioannes Zermegh: *Rerum gestarum inter Ferdinandum et Johannum Hungariae reges commentarius*; Ioannes Georgius Schwandtner: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Vindobonae, 1746, 382-415.

⁶ Bod Péter: *Magyar Athenas*; 1766., 331.

⁷ „dignum putavit Nicolaus Istvanffyus, ut protractus ex scriniis apud Batavos lucem lucem adspiceret.” (Ioannes Ioannes Georgius Schwandtner: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Vindobonae, 1746, XV.)

A Zermeghről elsők között publikáló szerző, Podhraczký József munkája 1839-ben jelenik meg *Zermegh János élete* címmel.⁸ Forrásai még elég hiányosak voltak, hiszen a *Commentarius* és annak első kiadásából ismert Zermegh életrajz szövegén kívül ekkor még nem igen akadt más kiindulópont vagy rendelkezésére álló forrás. Ennek ellenére Podhraczký igyekszik a birtokában lévő információkat felhasználva átfogó képet adni Zermegh életéről és munkájáról, bár a munka több ponton is hézagosnak mondható. Szól többek között a *Commentarius* amszterdami kiadásában megtalálható, első ismert Zermegh-életrajz, a *Vita auctoris* szerzőségének kérdéséről – az életrajz írójának tudniillik csak a monogramja ismert – és összefoglalja eddig kik foglalkoztak ezzel és milyen megállapításokat tettek: Bél Mátyás kinyilatkoztatja, hogy Istvánffy Miklós a szerző,⁹ ennek az állításnak azonban több megkérdőjelezője is akadt, mint például Haner György,¹⁰ aki Nadányi Jánost¹¹ gondolta a szerzőnek. Ezt Denis Mihály¹² vonta kétségbe, Horányi Elek¹³ pedig hasonlóan Bélhez, Istvánffyt tartotta a szerzőnek. Podhraczký a jezsuita Nádas Jánost gondolta lehetséges szerzőnek.¹⁴ Podhraczký az első, aki Zermegh születési évének meghatározására is kísérletet tett: egyéb forrás híján csak a *Commentarius* szövegére tudott támaszkodni, amelynek alapján a 16. század elejét jelölte meg, születésének helyét, Szlavóniát pedig átvette a *Vita auctoris*ből.¹⁵ A szerző Zermegh életének utolsó éveiről és halálának időpontjáról a források hézagossága miatt nem tudott közelebbit mondani.¹⁶ Podhraczký ezeken felül írt még Zermegh Szapolyai iránt érzett rokonszenvéről is, amely megállapítása szerint a *Commentarius* szövegében több helyen tetten érhető, ennek bizonyítására példákat is hoz.¹⁷

A Zermeghgel foglalkozó írások közül a legterjedelmesebb Molnár Szulpic Dezső munkája, *Zermegh János és emlékirata* címen 1896-ban jelent meg.¹⁸ A csaknem hatvan oldalas, és három nagyobb fejeztre felosztott kismonográfiában Molnár is előveszi a *Vita auctoris* szerzőségének kérdését, bár ő maga közelebbi megállapítást nem tesz a témában, mindössze ismerteti Podhraczký álláspontját.¹⁹ Zermegh életrajzi adatainak pontosításában

⁸ Podhraczký József: *Zermegh János élete* In: *Tudománytár*, Magyar Tudós Társaság. Értekezések. szerk. Luczenbacher János. Hatodik kötet, 1839, 234–243.

⁹ „*Subscriptae huic sunt, initiales, quas vocant, litterae N.I. quae, haud obscure, Nicolaum Istvanffyum indicant.*” (Schwandter: *Scriptores rerum...*, i.m. (Praefatio) XVI.)

¹⁰ Haner György Jeremiás (1707–1777): történész, irodalomtörténész

¹¹ Nadányi János (1643 körül–1707) református lelkész és történetíró

¹² Denis János Mihály Cosmus (1729–1800) német költő, jezsuita szerzetes, pedagógus, prédikátor

¹³ Horányi Elek (1736–1809): irodalomtörténetíró, piarista szerzetes, tanár

¹⁴ Podhraczký: *Zermegh János élete*, i.m. 234–236.

¹⁵ Podhraczký: *Zermegh János élete*, i.m. 236.

¹⁶ Podhraczký: *Zermegh János élete*, i.m. 241–242.

¹⁷ Podhraczký: *Zermegh János élete*, i.m. 237.

¹⁸ Molnár D. Szulpicz: *Zermegh János és Emlékirata*. Történelmi forrástanulmány. Kőszeg, 1896

¹⁹ Molnár: *Zermegh János és Emlékirata*, i.m. 10–11.

azonban előrelépés történik, tudniillik Molnár egy közelebbi, 1510 körüli időpontot ad meg Zermegh születési éveként.²⁰ Ráadásul a szakirodalomban ő az első, aki egyéb forrásokra hivatkozva a történetíró halálának évét is már meg tudta határozni az 1584. évre téve azt.²¹ Ezenkívül, Podhraczkyhoz hasonlóan Molnár is ír Zermegh Szapolyai iránt érzett rokonszenvéről, amit nem melleleg a *Commentarius* egyik fő hibájának gondol. Azt azonban fontosnak tartja kihangsúlyozni, hogy bár Zermegh dicsőségesen és részletesen számol be Szapolyai tetteiről, a szöveg mégsem mondható ünnepélyes, dicsőítő írásnak, továbbá lényegesnek tartja, hogy Zermegh mindeközben többnyire végig pártérdek nélkül ír.²²

Molnár művéről még ugyanabban évben, 1896-ban született egy recenzió, amelynek szerzője egy másik kiváló bencés történész Sörös Pongrác.²³ A mindössze két és fél oldalas írásában a *Vita auctoris*ről is szó esik, amelyet Sörös is Istvánffy Miklósnak tulajdonított. Sörös emellett új javaslatot tett Zermegh születési évének meghatározásával kapcsolatban, ugyanis állítása szerint 1500 után pár évvel születhetett az író, ezt pedig a *Commentarius* szövege alapján igyekszik is bebizonyítani.

Úgy tűnik, Söröst ezután is foglalkoztatta a téma, ugyanis három évvel később, 1899-ben megjelent egy hosszabb, önálló írása is *Adatok Zermegh János történetíró életéhez* címen.²⁴ Sörös újdonsága abban rejlik, hogy a korábbi szerzők előtt eddig nem ismert levéltári adatokat is felhasznál forrásként. Ez jelentős segítséget jelentett az életrajz pontosításában, hiszen ennek köszönhetően tudta közreadni írása végén azokat a latin nyelvű iratokat, amelyeket Zermegh a hivatalból való eltávozás²⁵ idején írt a Kamarának.²⁶

Feltehetőleg ezeknek az új forrásoknak az ismeretében és birtokában jutott arra Sörös, hogy 1907-ben megszülessen a korábbiakhoz képest lényegesen hosszabb műve, amelynek címe *Zermegh János és munkája*.²⁷ A már levéltári adatokat is felhasználó Sörös Zermegh születési évét illetően módosítást javasolt: Molnár Szulpic 1510-es dátumával szemben 1504-re tette Zermegh születési évét.²⁸ Utóbbi bár csak egy feltételezése Sörösnek, mégis ahogyan a *Vita auctoris* szerzőségének kérdésében, úgy Zermegh születési évének meghatározásában is az ő véleménye válik általánosan elfogadottá a későbbi szakirodalomban. Ezenkívül a

²⁰ Molnár: *Zermegh János és Emlékirata*, i.m. 12.

²¹ Molnár: *Zermegh János és Emlékirata*, i.m. 22.

²² Molnár: *Zermegh János és Emlékirata*, i.m. 53., 56.

²³ Sörös: *Zermegh János és Emlékirata*, i.m. 741–744.

²⁴ Sörös Pongrác: *Zermegh János történetíró életéhez*, Történelmi Tár 1899, 474–482.

²⁵ A klasszikus hivatali pályát befutó Zermegh 1557-től nyugdíjba vonulásáig, 1576-ig kamarai tanácsosként tevékenykedik. (Bartoniék: *Fejezetek a XVI-XVII...*, i.m. 88.; Nagy: *Megjegyzések...*, i.m. 158–165.)

²⁶ Sörös: *Zermegh János történetíró életéhez*, i.m. 477–482.

²⁷ Sörös: *Zermegh János és munkája*; i.m. 97–118., 219–235.

²⁸ Sörös: *Zermegh János és munkája*, i.m. 98.

történetíró halálának éve is pontosításra kerül, ugyanis a Draskovich-levéltár „*Notationes rerum memorabilium*” című feljegyzésének köszönhetően Sörös az eddigieknél még közelebbi dátumot határoz meg,²⁹ eszerint Zermegh 1584. szeptember 6-án hunyt el.³⁰

1907-ben Sörös mellett egy másik Zermeghgel foglalkozó szerző, Wales Elza munkája is megjelenik *Zermegh János emlékirata mint művelődéstörténeti kútforrás* címen.³¹ Wales a korábbi szerzőktől eltérően művelődéstörténeti szempontból vizsgálja meg a *Commentariust*, tehát Zermegh művét mindössze csak arra használja, hogy annak segítségével kontextusba helyezze azt a korszakot, amelyet művelődéstörténeti szempontból igyekszik tanulmányozni. Wales csupán Molnár és Sörös megállapításait foglalja össze, ebből adódóan ez a munka nem jelentett előrelépést a Zermegh-kutatásban.

Következőnek Bartoniek Emma 1975-ben megjelent, *Fejezetek a XVI-XVII. századi magyarországi történetírás történetéből* című munkájában olvashatunk Zermeghről és *Commentariusáról*.³² Bartoniek az őt megelőző írókkal ellentétben a *Vita auctoris* szerzőségének kérdésével már egyáltalán nem foglalkozik, viszont a korábbi Zermegh-szakirodalom újító adatait, megállapításait, így például a születési és halálozási évet felhasználja, és ezáltal egy átfogó képet ad Zermegh életéről és munkájáról. Írásának egyik leghangsúlyosabb kérdése, hogy a *Commentarius* körülbelül mikor keletkezhetett, illetve milyen forrásokat használhatott a szerző.³³

Ezt követően ismét több évtizeden keresztül nem született Zermeghgel kapcsolatos alkotás, legközelebb ugyanis 2011-ben jelent meg Kasza Péter a *Néhány gondolat Zermegh János Commentariusáról* című cikke.³⁴ Kasza írásában csak érintőlegesen számol be a legfontosabb visszatérő problémákról, Sörösre hivatkozva Zermegh születési évének már 1504-et említi, ahogyan azzal is egyetért, hogy a *Vita auctoris* szerzője minden valószínűséggel Istvánffy lehet. Kasza tanulmányának második felében arra a kérdésre keres választ, hogy Zermegh János kinek az ösztönzésére írhatta meg a *Commentariust*.³⁵

Egy évvel Kasza tanulmánya után, 2012-ben megjelenik Nagy Gábor írása is, *Megjegyzések a Zermegh életrajzhoz* címen.³⁶ Tanulmányának tárgya az Istvánffynak

²⁹ Nagy: *Megjegyzések...*, i.m. 165.

³⁰ Sörös: *Zermegh János és munkája*, i.m. 235., 1. jegyz.

³¹ Wales Elza: *Zermegh János és emlékirata mint művelődéstörténeti kútforrás*. Bölcsészdoktori értekezés. Pozsony, 1907 (Művelődéstörténeti értekezések 28.)

³² Bartoniek: *Fejezetek a XVI-XVII...*, i.m. 87–91.

³³ Bartoniek: *Fejezetek a XVI-XVII...*, i.m. 88.

³⁴ Kasza: *Néhány gondolat...*, i.m. 242–248.

³⁵ Kasza: *Néhány gondolat...*, i.m. 245–248.

³⁶ Nagy Gábor: *Megjegyzések a Zermegh életrajzhoz*, *Publicationes Universitatis Miskolcensis Philosophica* XVII. kötet, 1. szám (2012), 129–167.

tulajdonított *Vita auctoris*. Amellett, hogy Nagy Gábor ír Zermegh munkájának forrásértékéről, megvizsgálja annak valószínűségét is, hogy Istvánffy valóban lehet-e az életrajz szerzője. Célja azonban nem az állásfoglalás valamelyik lehetséges szerző (jelen esetben Istvánffy) mellett, hanem új kérdések felvetése az üggyel kapcsolatban. A *Vita auctoris* szövegét aszerint vizsgálja, hogy a *Historiaera* jellemző nyelvi sajátosságok milyen rendszerességgel jelennek meg abban, már ha egyáltalán megjelennek. Nagy Gábor kutatása alapján ugyanis vannak olyan szavak, szókapcsolatok, valamint nyelvtani jelenségek, amelyek míg a *Vita auctoris*ban igen, Istvánffy önálló munkájában egyszer sem jelennek meg.³⁷ Nagy Gábor egy Zermeghről szóló angol nyelvű szócikkében összegzését adja az eddigi szakirodalomnak.³⁸

A Zermeghről szóló szakirodalom leginkább történeti munkákból áll össze, viszont irodalomtörténeti alkotásban, mint például *A magyar irodalom története* című kötetben is olvashatunk az íróról.³⁹

Mindent összegezve ezek alapján a szakirodalom szerzőit leginkább a *Vita auctoris* szerzőségének kérdése, a Zermegh életére vonatkozó idő adatok és események pontosítása, valamint a *Commentarius* keletkezésének körülményei foglalkoztatták. Ezeken kívül általában szót ejtenek még Zermegh életének fontosabb történéseiről, vallási hovatartozásáról vagy éppen fiataalkorának lényeges megbízatásairól is. Ahogy látszik is, az idő előrehaladtával és a források folyamatosan bővülésével egyre több adat került korrigálásra (születési, halálozási idő), viszont még így is akadnak mai napig eldöntetlen kérdések, mint például a *Vita auctoris* tényleges szerzője, akinek bár a szakirodalom Sörös után Istvánffyt tartja, a források hiányossága miatt ezt nem lehet biztosra venni.

Érdemes azokról a kérdésekről, problémákról is szót ejteni, amelyekről a szakirodalom szerzői alig, vagy egyáltalán nem beszéltek. Többek között ilyen a *Commentarius* első, amszterdami kiadásának részletesebb jellemzése, tudniillik a Zermegh-szakirodalom egyáltalán nem számol be annak jellegzetességeiről, paratextusainak érdekességeiről. Nagy Gábor az első, aki megemlíti a kiadás végén olvasható Kobenzl-jelentést,⁴⁰ előtte egyik szerző sem vett tudomást erről szövegről, ami negyven oldalával nem melleleg a kiadás negyedét teszi ki.

Nem esett szó továbbá a kiadásban található margómegjegyzésekről, azok jellemzőiről és a velük kapcsolatban felmerülő kérdésekről sem, mint például ki vagy kik ezeknek a szerzője,

³⁷ Nagy: *Megjegyzések...*, i.m. 132–134.

³⁸ *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History, Volume 7. Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600)*; Brill, Leiden, Boston, 2015, 472–475.

³⁹ *A magyar irodalom története, I. kötet A magyar irodalom története 1600-ig*; főszerkesztő: Sötér István, Akadémia Kiadó, Budapest, 1964–1966., 432.

⁴⁰ Nagy: *Megjegyzések...*, i.m. 165–166.

illetve, hogy ezek segítségével megismerhetjük-e jobban az amszterdami kiadás körülményeit? Ezenfelül, bár évtizedek óta megvolt az esztergomi katalógus, vagyis tudni lehetett elméletileg az ottani Zermegh-kéziratokról, azokkal sem foglalkozott senki, ezáltal filológiai kérdések nem merültek fel.

Összegezve tehát, bár a szakirodalom az idő előrehaladtával folyamatosan korrigálta és bővítette a Zermeghről és munkájáról rendelkezésre álló adatokat, még így is akadnak olyan témakörök és problémák, amelyekre nem lehetett biztos választ adni, és olyanok is, amelyek eddig egyáltalán fel sem merültek.

KIADÁSOK ÉS KÉZIRATOK

Zermegh személyes tapasztalata és az általa hitelesnek tartott személyek beszámolója alapján íródott *Commentariusa* az első olyan, Szapolyai iránt érezhetően rokonszenvvel írt szöveg, amely Magyarország történelmének kifejezetten ennek a periódusáról: a kettős királyság korának polgárháborús időszakáról számol be.

Alapvetően a *commentariusok* lényeges forrást képezhetnek a történetírók számára, akik munkájuk során fel is használják ezeket az írásokat, azonban felhasználásuk előtt ezek sokszor forráskritikát igényelnek, éppen a nagymértékű szubjektivitásuk miatt. Zermegh is egyfajta nyersanyagnak szánta írását, ahogyan arról a *Vita auctoris* is beszámol, a szöveget Forgách Simon ösztönzésére írta,⁴¹ aki azt testvérének Ferencnek szánta forrásanyagként a készülő munkájához. Kasza Péter tanulmányában rámutat, miszerint annak, hogy Zermegh a *Commentariust* 1540-el befejezi, mindössze annyi az oka, hogy Ferenc saját munkáját János halálával kezdi, tehát Zermegh műve Forgách munkájának az előzményeként szolgál.⁴² Kasza rávilágít azonban arra is, hogy Forgách Ferenc nem használta fel Zermegh írását a saját munkájában, így az is kérdéses, hogy valóban az ő érdekében készült-e a munka. Kasza emlékezteti az olvasót, hogy Forgách is írt egy emlékiratot abból a célból, hogy az Erdélybe érkező Gian Michele Brutónak⁴³ anyagot biztosítson.⁴⁴ Így Kasza szerint elképzelhető, hogy a Zermegh munkája nem is Forgáchnak, hanem Brutusnak kellett, aki viszont valóban fel is használta a *Commentarius* szövegét munkájában.⁴⁵

Zermeghről és munkájáról a szakirodalom véleménye többnyire megegyezik abban, hogy a szöveg több helyen pontatlanságokat tartalmaz, leginkább az évszámokat illetően, amelyből eleve kevés szerepel a *Commentariusban*.⁴⁶ Ettől függetlenül forrásértékét Molnár figyelemre méltónak tartja, ugyanis a szöveg egy művelődéstörténetileg igen gazdag korrajzot fest a mohácsi vészt követő tizenöt évről.⁴⁷ A forrásérték mögött továbbá részben ott van Zermegh saját tapasztalata is (ahogy említettem korábban is, ezt követően általa hitelesnek vélt személyek beszámolóit veszi alapul), éppen ezért *commentarius* a szöveg műfaja, hiszen az író

⁴¹ „Ex hac Sclavonia, quae Crisiensis vocatur, (nam et illa aequae ac Ungaria in Provincias et ceu tribus quasdam dividitur) Ioannes Zermegh oriundus fuit, qui hanc historiam rudi et incondito sermone, hortante Simone Forgatz, conscripsit.” (Zermegh: *Historia rerum gestarum...*, (1662), i.m. 3.)

⁴² Kasza: *Néhány gondolat...*, i.m. 245.

⁴³ Gian Michele Bruto (korábban használt magyarosított alakban: Brutus János Mihály) (1517–1592): humanista történetíró

⁴⁴ Kasza: *Néhány gondolat...*, i.m. 246.

⁴⁵ Kasza: *Néhány gondolat...*, i.m. 247.

⁴⁶ Sörös: *Zermegh János és munkája*, i.m. 232.

⁴⁷ Molnár: *Zermegh János és Emlékirata*, i.m. 56.

saját személyes élményei, a vele megesett dolgok is az elbeszélés tárgyát képezik. A Zermegh-szakirodalom szerint a szöveg stílusát tekintve egyszerű és könnyen érthető, a szerző kerüli a helytelen mondatfűzéseket.⁴⁸

A COMMENTARIUS KIADÁSAI

Az első kiadás 1662-ben jelent meg Amszterdamban, „*Historia rerum gestarum inter Ferdinandum et Johannem Ungariae reges, usque ad ipsius Johannis obitum*”⁴⁹ címen. A kiadás 140 oldalas, amelynek első oldalain szerepel a legelső ismert, két oldal terjedelmű Zermegh életrajz, a *Vita auctoris*. Szerzőjének csak a monogramja ismert: N.I., amely mögött bár a szakirodalom többeket is látni vél, Sörös Pongrác nyomán mégis Istvánffy Miklós neve kanonizálódik az irodalomban. Ám ez is vitatható, hiszen a források hiányossága miatt ez egy mai napig eldöntetlen kérdés a szakirodalomban, és feltehetőleg még egy ideig az is marad.

Az amszterdami kiadásban Zermegh szövege két nagyobb részre van osztva, az ötödiktől az ötvenötödik oldalig terjedő első rész 1526-tól 1529-ig foglalja össze az eseményeket, az ötvenhatodiktól a századik oldalig tartó, második rész pedig 1529-től Szapolyai János haláláig, 1540-ig. Azonban nem tudjuk biztosra, hogy ez a felosztás Zermeghtől származik-e, tudniillik nem ismert, hogy a kiadás alapjául milyen kézirat szolgálhatott. A kiadás egyszerű, se jegyzet, se tartalomjegyzék, csak a puszta, tagolatlan szöveg, viszont néhol megjelennek kiegészítő, javító jellegű margináliák, ám ezekből mindösszesen csak tizenkettő akad. A *Vita auctoris*on kívül a kiadás végén, egy másik, csaknem negyven oldalas kísérőszöveg is olvasható, egy jelentés: Hans Kobenzl von Posseck tollából, amit 1576-ban orosz követségről írt Draskovich György érseknek.

Érdeemes pár szót ejteni a szöveg kiadójáról, Iacobus Lepidiusról is, tudniillik ez az egyetlen munka, amely az ő neve alatt jelenik meg. Ez többek között azért is feltűnő, mert ekkor rengeteg a nyomdász, hiszen Hollandia és Amszterdam nyomdai központ. Ebből kifolyólag könnyedén lehetett nyomdászt találni, így különös lenne, ha ebben a bőségben egy első könyves nyomdászra bíznák a kiadást. Ha viszont nem első könyves nyomdászáról van szó, akkor hogyhogy nem jelent meg sem előtte, sem utána a neve alatt másik nyomtatvány? Bár a szakirodalom szerzői közül ezzel a kérdéskörrel korábban senki nem foglalkozott, a valószínű magyarázat az lehet, hogy a Lepidius egy álnév. Mindenesetre a kiadás vízjele⁵⁰ azt mutatja,

⁴⁸ Molnár: *Zermegh János és Emlékirata*, i.m. 55.

⁴⁹ Zermegh: *Historia rerum gestarum...*, (1662)

⁵⁰ 1. melléklet; Ez úton is köszönöm az OSZK Állományvédelmi és Restauráló Osztály munkatársának, Tóth Zsuzsannának, hogy elkészítette az amszterdami kiadás vízjelének illusztrációját.

hogy minden bizonnyal valóban Amszterdamban került kiadásra a szöveg,⁵¹ de a feltehetőleg álnevet használó Lepidius valódi személye továbbra is kérdéses marad, ahogyan az is, hogy mi indokolta a fedőnév használatát (már ha valóban az).

Az amszterdami kiadást követően csak több évtizeddel később, 1746-ban kerülnek újra nyomdába Zermegh feljegyzései. A második ismert kiadást Johann Georg von Schwandtner adta ki a *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres* második kötetében, „*Joannis Zermegh: Rerum gestarum inter Ferdinandum et Johannem Hungariae reges commentarius*”⁵² címen. Zermegh műve Bél Károly gondozásában jelent meg, aki a *Commentarius* eredeti két könyves felosztását további 12-12 fejezetre tagolta, és ezeket római számmal jelölte meg. Emellett a két nagyobb rész előtt egy *Synopsis* címmel ellátott áttekintés is található. Ez, és az *Commentarius* több alfejezetre való felosztása jóval átláthatóbbá és könnyen kezelhetővé tette a szöveget. Emellett Bél rengeteg, többnyire kisbetűkkel jelölt lábjegyzettel egészítette ki az írást. A szerkesztéseknek köszönhetően Bél anélkül, hogy Zermegh *Commentarius*-át tartalmában megváltoztatta volna, olyan plusz adatokkal és kiegészítésekkel látta el a szöveget, amelyek nagyban hozzájárulnak az informatív olvasáshoz. Megítélésem szerint – részben a fent említett tulajdonságoknak köszönhetően – a 20. században a Bél által szerkesztett kiadás a népszerűbb. Nem mellesleg a *Commentarius* magyar fordítását 2007-ben közreadó Kulcsár Péter is a Schwandtner-féle kiadást vette alapul.⁵³

Felvethető azonban a kérdés, hogy vajon csakis Bél önálló döntései állnak-e a módosítások hátterében, vagy esetleg lehetett olyan plusz kézíratos forrás, ami lehetővé tett egy tagoltabb szövegközlést? Nem mellesleg jelentős lehet annak a kérdésnek a megválaszolása is, hogy joggal vagy nem joggal használjuk ma inkább a *Commentarius* második, 1746-os kiadását? Ezekre a kérdésekre a választ egy régóta katalogizált, de fel nem dolgozott esztergomi kézirat adhatja meg, amely ezenfelül még számos más, eddig akár fel sem vetett problémákra is választ adhat.

AZ ESZTERGOMI KÉZIRATOK

Az *Commentarius*-nak autográf kézirata tehát nincsen, mindösszesen a korábban említett két egymástól különböző, posztumusz kiadása ismert a szövegnek.

⁵¹ 2. melléklet

⁵² Zermegh: *Rerum gestarum...*, (1746), i.m. 382–415.

⁵³ Kulcsár: *Krónikáink magyarul...*, i.m. 137–164.

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban fellelhető Zermegh-kézirattal, bár évtizedek óta ismert, eddig senki nem foglalkozott.⁵⁴ Bél Mátyás kéziratot hagyatéka, amelyet Szelestei Nagy László katalogizált, három másik gyűjtemény mellett tartalmazza az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban megtalálható, a Zermegh-kéziratot is magában foglaló Batthyány-gyűjteményt. Szelestei kötetében elkészítette a kéziratok leírását, illetve gyűjteményenként csoportosította, azon belül pedig leltári sorrendbe rendezte azokat.⁵⁵ A Zermegh-kézirat a Batthyány-gyűjteményen belül a X. Kategóriában (*Categoria X. Codices historici, geographici, litteratura Hungarica*) található a Beke Margit-féle katalógushoz hasonlóan, ami szintén a Batthyány-gyűjtemény iratait rendezi katalógusba.⁵⁶ A kéziratra témavezetőm hívta fel a figyelmemet, melyet volt módomban Esztergomban megtekinteni. A kézirat helyszíni vizsgálata során pedig számos új, érdekes kérdés merült fel a *Commentariussal* kapcsolatban.

Valójában két kézitról van szó, az egyik, általam S1-nek nevezett kézirat egy 59 oldalas, összefűzött lapokból álló, a másik, az S2-nek nevezett kézirat pedig egy keményborítós füzetben olvasható, 98 oldal terjedelmű szöveg. A következőkben elsősorban az S1 kézirat mentén fogom ismertetni a legfontosabb felmerülő kérdéseket.

Az első fő kérdés, amelyet a kézirat vizsgálata során munkahipotézisként megfogalmaztam, hogy időben ez hol helyezhető el a két kiadáshoz képest? Mivel az eddigi Zermegh-kutatás állása szerint nem ismerjük egyik kiadás alapjául szolgáló kéziratot sem, így több eshetőség is fennállhat. Elméletileg lehetséges, hogy ez az eredeti kézirat, ami alapján megszületett az amszterdami kiadás, de az is lehet, hogy csupán annak egy másolata. Ehhez a kéziratnak várhatóan tükröznie kellene az amszterdami kiadás jellemzőit, a szöveg két részre való felosztását, illetve a kísérőszövegeket is. Azonban az is elképzelhető, hogy a kézirat olyan sajátosságokat fog mutatni, ami az amszterdamira nem, viszont a második kiadásra már jellemzőek. Ilyen lehet többek között az egyes könyvek további 12-12-es felosztása vagy az *Commentariust* kísérő margómegjegyzések, jegyzetek. Ha pedig a kézirat időben közelebb helyezkedik el a második kiadáshoz, továbbra is kérdés, hogy egy előzetes szerkesztői vázlatról, kvázi munkapéldányról van-e szó, vagy a második kiadás egyszerű másolatáról?

⁵⁴ *Rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem Zapolya Hungariae Reges, auctore Joanne Zermegh* (Beke Margit: *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa*; Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 1991., *Manuscripta iam praelo expressa* kategória, Tit III.)

⁵⁵ Szelestei N. László: *Bél Mátyás kéziratot hagyatékának katalógusa*; A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadása, Budapest 1982., 106–107.

⁵⁶ Beke Margit: *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa*; Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 1991.

A kézirat tanulmányozása során már az első oldalakon feltűnik, hogy az nem tartalmazza a *Vita auctoris*-t, az amszterdami kiadásban megjelenő lényeges Zermegh életrajzot, sőt a kiadás végén olvasható Kobenzl-jelentés sem kapott helyet a kéziratban. Bár lehetséges, hogy tudatos döntés alapján nem került be egyik paratextus sem a kéziratba, így azonban bizonyos, hogy az amszterdami kiadás nem az esztergomi kéziraton alapszik, hiszen akkor tartalmazná ezeket a kísérőszövegeket is.

A másik lényeges szempont, ami mérvadó lehet a kérdés eldöntésében az Zermegh szövegének felosztása, ugyanis ez adja a két kiadás közti legnagyobb különbséget is. A kéziratot megvizsgálva pedig azt láthatjuk, hogy ugyanúgy 12-12 fejezetre oszlik a *Commentarius* szövege, mint ahogyan a második kiadásban is, Bél Károly szerkesztése nyomán. Ezek alapján tehát megállapítható, hogy a kézirat biztosan későbbi, mint az amszterdami kiadás. Azonban az továbbra is kérdés marad, hogy a második, Schwandtner-féle kiadáshoz képest időben hol helyezkedik el: egy korábbi, szerkesztői vázlata-e a kiadásnak, vagy mindössze csak egy másolata a már kiadott szövegnek?

Ahhoz, hogy ezt el lehessen dönteni, elsősorban a szöveg természetét kell megvizsgálni, illetve azt, hogy milyen munkafolyamatot tükröz: megjelennek-e javítások, olvashatóak-e margináliák, lábjegyzetek, összességében tehát van-e bármi olyan tulajdonsága a szövegnek, ami szinte egyértelműen utal valamely eshetőségre? Az S1 kéziratot megvizsgálva azonnal szembetűnik, hogy rengeteg javítás és marginália tarkítja a szöveget, tehát mélyebb vizsgálódás nélkül is gyanítható, hogy a kézirat még csak egy szerkesztői vázlata a későbbi kiadásnak, de nézzük meg, mi jellemzi ezeket a jegyzeteket, javításokat, miért állíthatjuk azt, hogy ez valóban egy szerkesztői vázlat, nem pedig egy másolata az elkészült kiadásnak?

Az egyik legfontosabb nyom a mű címe a kéziratban, ami számos érdekességet mutat. Ugyanis Zermegh munkájának címe itt még nem nyerte el azt a végleges formát, ami majd a második kiadásban is ismert lesz: a kéziratban még úgy tűnik, hogy a szöveg szerkesztője az amszterdami kiadásban olvasható címet felhasználva (*Historia Rerum Gestarum inter Ferdinandum et Joannem Ungariae Reges usque ad ipsius Joannis obitum*), de nem teljesen átvéve azt igyekszik egy, az első kiadástól eltérő címet alkotni: jól látszik, hogy cím eredetileg „*Res Gestae inter Ferdinandum et Johannem Hungariae Reges; usque ad obitum Johannis Regis*” volt, azonban a szöveg szerkesztője ezt körkörös vonalakkal áthúzta, és így megmaradt a „*Rerum Gestarum inter Ferdinandum et Johannem Hungariae Reges, Liber Primus*”.⁵⁷ Érdekes, hogy a cím ekkor még nem foglalja magába a *commentarius* szót, tehát ez csak

⁵⁷ 3. melléklet

később került betoldásra, így ez is bizonyítja, hogy itt jól láthatóan még csak egy kezdetleges, vázlatos állapota jelenik meg a későbbi kiadásnak. Összegezve, már a kézirat első oldalain is megjelennek olyan szerkesztői folyamatokra utaló jellemvonások, amiből feltételezhető, hogy a kézirat valóban a második kiadást megelőző szerkesztői vázlat kell legyen.

A Schwandtner-féle kiadás egyik legjelentősebb újdonsága a szöveg két könyvének 12-12-es felosztása, amelyekhez a két könyv előtt egy-egy *Synopsis* tartozik, amely az egyes fejezetek tartalmát foglalja össze pár sorban. Ez a *Synopsis* a kéziratban is ugyanolyan formában jelenik meg, mint a kiadásban, annyi különbséggel, hogy itt még akadnak javítások, korrigálások.

Ezenkívül az is nagyszerűen végig követhető, hogy a kézirat különféle aláhúzással jelölt szavai hogyan jelennek meg a kiadott verzióban, tudniillik ezeket általában a többitől eltérő betűtípussal vagy mérettel jelölték. Tehát a szöveg szerkesztője arra is ügyelt, hogy az ilyen stilisztikai apróságok is láthatóak legyenek a kéziratban.

Mint ahogyan arról korábban is szó esett, a két kiadás közti másik legnagyobb különbséget az adja, hogy a Bél által szerkesztett szöveg rengeteg lábjegyzetet tartalmaz, amely többek között az informatív olvasást támogatja. Az esztergomi kézirat pedig lehetőséget nyújt ezeknek a közelebbi megvizsgálására, ugyanis az magába foglalja csaknem az összes, az 1746-os kiadásban is megjelenő lábjegyzetet. Ezek a kiegészítések néhány kivétellel mind a kiadásban, mind a kéziratban egyaránt kisbetűkkel vannak jelölve. A lábjegyzetek a kiadásban a lap alján olvashatóak, míg a kéziratban a *Commentarius* szövege mellett, a margón jelennek meg. Akadnak olyan esetek is, amikor az egyes kiegészítések hosszabbak, mint ami elfért volna a szöveg melletti margón, így ezek az oldalakra ragasztott kisebb jegyzetlapokon jelennek meg. Ezek a jegyzetek sok helyen javításokat tartalmaznak és még nem a végleges, kiadásban is megjelent formájukat mutatják, de az esetek többségében tartalmukban megegyeznek a végleges formáikkal. Az S1 kézirat 5. oldalának alján található k.) jelzésű margómegjegyzésen („k.) *Damnat Istuánffyus, quod fatali ductus errore, haud obsecundarit Frangepano, Ioannes.*”) is jól látszódik, hogy a mondat közepén bizonyos szavakat átsatírozott a szerző, illetve kisebb javításokat tett, ahogyan a „*ductus*” végi „S” betű is inkább egy utóbbi korrigálásnak tűnik.⁵⁸ Ettől függetlenül már a kéziraton is jól látszódik a margómegjegyzés végleges formája, ami egy az egyben át is került később a kiadásba.⁵⁹

Emellett a szöveg felosztásának szerkesztői folyamataiba is bepillantást enged a kézirat. Itt még nincsenek vizuálisan is elkülönítve egymástól az egyes alfejezetek, ugyanis az S1

⁵⁸ 4. melléklet

⁵⁹ Zermegh: *Rerum gestarum...* (1746.), i.m. 386. (k) jegyzet

kéziratban a szöveg egybefüggően jelenik meg, a felosztásra vonatkozóan pedig a szöveg közben megjelenő apró, de lényeges jelzések adnak útmutatást. Az alfejezeteket római számokkal jelölték, amelyek többnyire a margón jelennek meg vastagabb és nagyobb betűmérettel, a szövegben pedig egy-egy vízszintesen meghúzott piros vonal jelzi az egyes fejezetek elejét és végét.

Mindezek mellett más, apróbb szerkesztések is megfigyelhetők a kéziratban. Magában a szövegben is akadnak kisebb javítások, mint például egy szókezdő nagybetű átjavítása kisbetűre és ehhez hasonló. Emellett a teljes kéziraatra jellemző, hogy szerkesztője igyekezett megjelölni azokat a szavakat vagy szövegrészleteket, amelyeket a később, a kiadásban máshogy jelölne vagy éppen kiemelne. Tudniillik az egyszer aláhúzott szavak, amelyek általában fontosabb nevek (mint Szapolyai János és Ferdinánd), a kiadott szövegben a többitől eltérő (dőlt/nem dőlt) betűtípussal jelennek meg, a duplán aláhúzott szavak pedig emellett nagyobb betűméretet is kapnak, amelynek célja szintén a lényegesebb személynevek kiemelése.

Mint ahogyan korábban említettem, két kéziratról van szó, így a következőkben röviden ismertetem a másik, keményborítós füzetben olvasható S2 kéziratot is.

Összességében elmondható, hogy ez a kézirat, az előzőnek a letisztázott változata, amely viszonylag egységesen követi az alábbi formát: középen a *Commentarius* szövege, bal oldali margón az alfejezetek összefoglalói (*Synopsis*), jobb oldali margón pedig a lábjegyzetek kisbetűkkel jelölve.⁶⁰ Az egyes alfejezetek itt már láthatóan elkülönülnek egymástól, hasonlóan, mint ahogyan majd a kiadásban is. Ettől függetlenül azonban itt is vannak bizonyos eltérések, hiányosságok: a *Synopsis* az első könyv elől például hiányzik, de a másodikon már feltűnik. Ezenkívül érdekessége a második könyvnek, hogy a VII. alfejezet után eltűnnek a margókról a lábjegyzeteket és tartalmi összefoglalók, csupán Zermegh szövege olvasható, tehát valószínűleg nem lett befejezve. Következésképpen elmondható, hogy ez a kézirat bár az előzőnek egy tisztázott verziója, még mindig nem a végleges, nyomdakész formája Zermegh *Commentarius*ának. Így izgalmas kérdés lehet, hogy van, vagy vannak-e a kiadáshoz még ennél is közelebbi verziói a szövegnek, amelyek az esztergomi kéziratokhoz képest további eltéréseket mutathatnak?

Összességében ezek alapján tehát megállapítható, hogy az esztergomi kézirat nagy valószínűséggel a második, Schwandtner-féle kiadás szerkesztői vázlata. Ez többek között azért is igen kiemelkedő, mert mindeddig nem volt ismert Zermegh kiadást megelőző kézirat, ami alapján végigkövethető lett volna a *Commentarius* szerkesztésének, felosztásának alakulása.

⁶⁰ 5. melléklet

Mindeddig összesen két latin kiadása volt ismert Zermegh munkájának, ezzel a kézirattal azonban már három (ha úgy nézzük négy) szöveg is rendelkezésre áll, amelyből a kéziratok időben a két kiadás között helyezkednek el. Fontos azonban kihangsúlyozni, hogy nem egy autográf Zermegh-kéziratról van szó. Az esztergomi könyvtárban található kézirat feltehetőleg a szerkesztők, azaz a Bél-család környezetéből kerülhetett ki. Autográf kézirat híján pedig még mindig nem ismerjük, hogy az amszterdami kiadás alapjául milyen szöveg szolgálhatott, így azt sem, hogy mi volt Zermegh eredeti elképzelése a *Commentarius* felosztását illetően. A második kiadás előzményét viszont az esztergomi kéziratnak köszönhetően már ismerjük, így végigkövethetjük a kiadás megszületését, hiszen egy nagyon részletes vázlat áll rendelkezésünkre. A kéziratokból minden olyan információ kinyerhető és megfigyelhető, ami közelebbről megmutatja, hogyan születik az amszterdami kiadáshoz képest egy bővebb, informatívabb, és felosztásának köszönhetően átláthatóbb verziója Zermegh *Commentarius*ának.

Mindent összevetve, ha a fentiek alapján igazolható, hogy a második kiadás változtatásai Béltől származnak, akkor ez egyben azt is jelenti, hogy azok nem tükrözik Zermegh szándékát. Ebből kifolyólag a szerzői szándékhoz közelebbi szövegnek mindenképpen az 1662-es amszterdami kiadást kell tekintenünk. Mint ahogyan arról már korábban is szó esett, a Zermegh-szakirodalom szerzői körében az *Commentarius* második, Bél Károly által megszerkesztett kiadása vált népszerűbbé, részint a könnyű hozzáférhetősége, részint a kiadás struktúrája, illetve a szövegtagoló, magyarázó jellegű elemeinek köszönhetően. Azonban éppen azért, amiért Bél belenyúlt Zermegh szövegébe és teljesen átszerkesztette azt, így hiába nehezebben kezelhető az első kiadás, mégis azt kell a Zermegh-szándékát hívebben tükröző változatnak tekintenünk.

AZ AMSZTERDAMI KIADÁS ÚJ MEGKÖZELÍTÉSSEN

Zermegh *Commentarius*ának első, háttérbe szorult kiadásával kapcsolatban elsősorban azt érdemes megvizsgálni, hogy itt is megjelennek-e margómegjegyzések, – a szakirodalom tudniillik erről nem nyilatkozik – és ha igen ezek milyen jellegűek, mi jellemzi őket, esetleg meg lehet-e határozni a szerzőjét vagy szerzőjüket?

Ugyancsak izgalmas kérdés a kiadás felépítésének és paratextusainak közelebbi tanulmányozása. Felosztását tekintve a kiadás három nagyobb részből áll: rögtön az elején olvasható a szakirodalomban Istvánffy Miklósnak tulajdonított *Vita auctoris*, a két oldal terjedelmű Zermegh életrajz. Ezt követve a kiadás jelentős részét – az 5. oldaltól a 100-ig –

maga a *Commentarius* teszi ki, amely itt még csak két részre van felosztva. Végezetül pedig egy másik kísérszöveg is olvasható a kiadás végén, egy csaknem negyven oldalas levél, amelyet a későbbiekben jellemezem részletesebben.

Összességében az esztergomi kézirat lehetőséget ad arra, hogy másik nézőpontból, új szempontok alapján is megvizsgálhassuk a kiadásokat. Ebben a fejezetben célom, hogy minél részletesebben ismertessem az amszterdami kiadás jellegzetességeit, valamint, hogy választ adjak a vele kapcsolatban felmerülő új kérdésekre.

Mindenekelőtt azonban röviden ismertetem, hogy a szakirodalom miként és milyen vonatkozásban beszél a *Commentarius* első kiadásáról:

Az elsők közt Zermeghgel foglalkozó szerzők, mint Podhraczky és Molnár Szulpic Dezső számára az első kiadás leginkább a *Vita auctoris* miatt volt releváns, hiszen kezdetben ez jelentette Zermegh életének egyik fő forrását. Emellett mindketten foglalkoznak az életrajz szerzőségének kérdésével és összefoglalják a lehetséges alkotókat.⁶¹ A kérdéses életrajzon kívül más oldalról egyáltalán nem vizsgálják bővebben a kiadást. A Zermeghről három munkát is közreadó Sörös Pongrác mellett, hogy Istvánffy Miklóst nevezi meg, mint a *Vita auctoris* lehetséges szerzőjét, szól a második, Schwandtner-féle kiadásról is, amelyet elmondása szerint Bél először két könyvre, majd ezt követően további 12-12 fejezetre osztotta fel.⁶² Állításának második fele valóban igaz, viszont az, hogy Zermegh szövegének két könyvre való tagolása is Bélhez lenne köthető, nem felel meg a valóságnak, ugyanis már az első kiadásban is ekként tagolódik a szöveg. Bár az valóban igaz, hogy az amszterdami kiadásban egyáltalán nincs feltüntetve, hogy mikor kezdődik az első könyv, csak a második könyv kerül külön feltüntetésre,⁶³ viszont Sörös nem részletezi egyik munkájában sem a kiadás pontos felosztását, így nem tudhatjuk, hogy az első könyv jelöletlensége zavarhatta össze, és gondolta úgy, hogy a szöveg tagolatlan, vagy más oka van állításának. A Zermegh-szakirodalom későbbi szerzői, mint Bartoniek Emma vagy Kasza Péter az első kiadást és a *Vita auctoris* problematikáját csak említés szinten hozzák fel. Nagy Gábor az egyetlen szerző a szakirodalomban, aki az életrajz és annak szerzőségének kérdésén túl említést tesz a kiadás másik, csaknem negyven oldalas paratextusáról is.⁶⁴

Összességében tehát a *Vita auctoris*t és annak szerzőségi kérdését leszámítva, a Zermegh-szakirodalom nem igen foglalkozik az első kiadás sajátosságaival, vagy részletezi,

⁶¹ Podhraczky: *Zermegh János élete*, i.m. 234–236.

⁶² Sörös: *Zermegh János és munkája*, i.m. 230–231.

⁶³ Zermegh: *Historia rerum gestarum...*, (1662), i.m. 56.

⁶⁴ Nagy: *Megjegyzések a...*, i.m. 143.

ismerteti azt bővebben. A szakirodalomból nem tudjuk meg, hogy a kiadás tartalmaz-e margómegjegyzéseket, esetleg lábjegyzeteket, ahogyan Nagy Gábor előtt azt sem, hogy az életrajzon kívül a Kobenzl-jelentést is tartalmazza a kiadás. Ebből kifolyólag az amszterdami kiadással kapcsolatban még számos érdekes kérdés felmerül, amelyekre a következő fejezetekben fogok részletesebb válaszokat adni.

Kutatásom során észrevételeimet elsősorban a *Münchener DigitalisierungsZentrum* digitális Bibliotékában megtalálható verzió alapján tettem, ugyanakkor volt módom kézbe venni az Országos Széchényi Könyvtárban található példányokat is.⁶⁵

AZ ELSŐ KIADÁS SZÉLJEGYZETEI

A Schwandtner-féle kiadásban Bélnek köszönhetően rengeteg, többnyire kisbetűkkel megjelölt lábjegyzet segíti az értő és informatív olvasást, de vajon az első kiadásban is olvashatóak-e hasonlóak? Bár a szakirodalom erről nem számol be, a kiadás tanulmányozása során feltűnik, hogy bár nem túl gyakran, de időközönként bizony olvashatunk megjegyzéseket a margón, tehát a válasz igen: az amszterdami kiadás is tartalmaz jegyzeteket. A kérdés az, hogy ezeknek a vizsgálata közelebb vihet-e minket a kiadás körülményeinek megismeréséhez, mint például, hogy ki a margómegjegyzések lehetséges szerzője vagy szerzői, ki lehet a szöveg kiadója, vagy éppen, hogy ki finanszírozta a megjelenést?

Mindezek megválaszolása előtt azonban tekintsük végig, hogy pontosan milyen margináliák tűnnek fel a kiadásban, illetve mi jellemzi ezeket.

Összesen tizenkét margómegjegyzést tartalmaz a kiadás, amelyeket elsősorban jellegük alapján csoportosítva ismertetek: melyek azok, amelyek kommentálják vagy kiegészítik az adott részletet, illetve melyek helyesbítenek vagy javítanak azokon. A Schwandtner-féle kiadásban olvasható lábjegyzetekkel ellentétben, itt nem jelenik meg az *Commentarius* szövegében semmilyen jelzés (például kisbetű, csillag) arra utalva, hogy az adott marginália melyik szövegrészt kívánja javítani vagy éppen kiegészíteni. A megjegyzések általában magukban állnak, és bár rendszerint a kiegészíteni kívánt rész mellett helyezkednek el, nem mindig egyértelmű, hogy azon belül pontosan mit igyekszenek kommentálni.

⁶⁵ (Zermegh, Joannes: *Historia rerum gestarum inter Ferdinandum et Ioannem Ungariae reges, usque ad ipsius Ioannis obitum, auctore Ioanne Zermegh*, Amstelaedami: apud Iacobum Lepidium, M DC LXII. [1662]): 1.példány: RMK III. 2157/1.péld.; 2.példány: App. H. 860; 3. példány: RMK III. 2157/4.péld. (2); 4. példány: App. H. 3061

A következőkben törekszem a széljegyzetek minél részletesebb bemutatására, amelyeket jellegük alapján két nagyobb csoportra osztottam fel:

	KOMMENTÁLÁS/KIEGÉSZÍTÉS		HELYESBÍTÉS/JAVÍTÁS
48. old.	„ <i>Germanico praesidio praeerant Johannes Pesserer et Christophorus Traubinger, qui Thomam Nadasdy feruntur una cum arce Budensi Turcis tradidisse.</i> ”	17. old.	„ <i>Ladislaus Gerrinus pagum Hagtornios vocari scribit in Encomio Valentino Teorec.</i> ”
72. old.	„ <i>Pax inter Ferdinandum et Iohannem regem.</i> ”	34. old.	„ <i>Johannem.</i> ”
75. old.	„ <i>Erat Signiensis, sicut et Crusith Tadiolovith et Barbarith.</i> ”	50. old.	„ <i>22 diebus oppugnavit Viennam, non amplius.</i> ”
88. old.	„ <i>Is iam ut puto erat interfectus.</i> ”	70. old.	„ <i>Franciscus Archiepiscopus colocensis.</i> ”
92. old.	„ <i>Alius debuit esse, quia is iam erat jugulatus.</i> ”	70-71. old.	„ <i>Lundensem.</i> ” „ <i>Iohannem.</i> ”
		71. old.	„ <i>Lundensis</i> ”
		82. old.	„ <i>Johannes vocabatur.</i> ”

Jellegük alapján tehát öt olyan margómegjegyzés van, amelyek általában valamilyen kommentálást vagy kiegészítést tesznek egy adott szövegrészlettel kapcsolatban.

A legelső ilyen – és egyben leghosszabb – marginália a 48. oldalon tűnik fel. A *Commentarius* kontextusa alapján 1529-ben járunk, Buda ekkor jelenleg Ferdinánd kezén van, ám amikor értesültek arról, hogy Szapolyai a török császárral készül találkozni Mohácsnál, akik Budán tartózkodtak mind visszaindultak Bécs városába, és hátrahagyták a német helyőrséget,

Nádasdy Tamással, a várkapitánnyal együtt. A marginália ezt a bizonyos német helyőrséget egészíti ki azzal, hogy megnevezi az élén álló vezetőket, név szerint Johannes Pesserert és Christophorus Taubingert.

Akad azonban olyan margómegjegyzés is, amelynek besorolása nem kifejezetten egyszerű. Ennek példája a soron következő marginália, ami nem feltétlen mondható kiegészítő jellegűnek, ahogyan a helyesbítő margók csoportjába sem egészen illik. A kérdéses megjegyzés („*Pax inter Ferdinandum et Iohannem regem*”) kontextusa a következő: már a váradi béke megkötése körüli pillanatokban járunk, amikor a tárgyalást lebonyolító követek, ahogyan azt a latin mondja „*His peractis...*” visszamentek János királyhoz előadni az ügyet. Mivel szó szerint nincs kimondva a szövegben, hogy amit a követek „elvégeztek” az maga a váradi béke megkötése és az azt megelőző tárgyalások lebonyolítása, így a margón olvashatunk egy ide vonatkozó kiemelést, amelyben a marginália szerzője éppen ezt igyekszik kihangsúlyozni, hiszen a *Commentarius*ban összefoglalt tizenöt év eseményeinek egyik, ha nem a legmeghatározóbb pontja az maga a váradi béke.

Csupán pár oldallal később újból feltűnik egy széljegyzet, amelynek osztályozása már egyszerűbb feladat, ugyanis a Kőszeg ostromának elbeszélése mellett olvasható jegyzet a vár védője, Jurisits Miklós mellett, további három személyt is megemlít, akik szintén mellette harcoltak az ostrom során, ők pedig: Crusith, Tadiolovith és Barbarith. Tehát a margók szerzőjének célja itt egyértelműen egy kiegészítés volt.

A kommentáló jellegű margók csoportjának utolsó két példája egyaránt az oszmán nagyvezírral, Ibrahimmal lesz kapcsolatos. Az *Commentarius* szövegében most a váradi béke megkötése utáni időszakban járunk, amikor az ország arról értesült, hogy a török ismét nagy sereget toboroz. Ez a hír Szapolyaiban is kétségkívül félelmet keltett, tudniillik attól tartott, hogy a török császár valamilyen módon megtudta – az előle eltitkolt – egyezségét Ferdinánddal, és ez az oka annak, hogy újra sereget gyűjt. Itt kerül elő Ibrahim neve, aki révén értesítették és megnyugtatták János királyt, miszerint a török nem vele szemben, hanem Moldva ellen készülődik. Az ide kapcsolódó margómegjegyzés viszont megjegyzi, hogy Ibrahim ekkor már halott volt, ebből kifolyólag nem rajta keresztül értesülhetett János a megnyugtató hírről. A csupán négy oldallal később megjelenő kiegészítés is ehhez hasonlóan, arra figyelmezteti az olvasót, hogy valószínűleg egy másik Ibrahimról lehet szó, ugyanis az az Ibrahim nagyvezír, akire Zermegh gondolhatott, ekkor már nem volt életben.

A következőkben tekintsük végig a margómegjegyzések másik nagy csoportját, amelyek már konkrét javításokat, helyesbítéseket tesznek az adott részletekkel kapcsolatban.

Miután az ország kettészakadt, Cserni Jován⁶⁶ egy körülbelül ötezres tömeget gyűjtött maga köré – akiket török néven janicsároknak nevezett – és Szapolyai ellen kezdett mozgolódni. Mikor erről a király is értesült, Perényi Pétert⁶⁷ bízta meg a feladattal, hogy megütközzön a felkelőkkel, ő azonban alulmaradt. Megmaradt seregét, a Temesvár élén álló Czibak Imre⁶⁸ gyűjtötte össze és vonult Jován ellen Szeged alatt, míg a sebesült hadvezér egy Szeged alatti faluba, Diódra húzódott vissza. A 17. oldalon megjelenő marginália ennek a bizonyos településnek a nevét igyekszik helyesbíteni, ugyanis többek között Ladislaus Gerrinus Diód helység nevét a munkájában „*Hagtornios*”-nak írja, tehát az itt szereplő Diód megnevezés helytelen lehet, már csak földrajzi okokból is, hiszen Diód Nagyvárad környékén található, Szegedről keletre.

A következő helyesbítő megjegyzés a kiadás 34. oldalán olvasható. A *Commentarius* szövege Tarnovszki Máténak nevezi a Szapolyait Lengyelországban befogadó főurat, ami a margók szerzője szerint kíván némi korrigálást. Tudniillik Szapolyai pártfogójának nevét Jánosra javítja, tehát a főúr valódi neve Tarnovszki János, és nem Máté. Bár a kiegészítés itt lényegében nem teljesen egyértelmű, hiszen az olvasó azt is gondolhatná, hogy ez egy kiegészítés és nem javítás, ám a lengyel főúr keresztnéve valóban János volt, így ebből kifolyólag ez valóban egy javítás és nem kiegészítés.

Mint ahogyan arról a szakirodalom is nyilatkozott, Zermegh munkájának kronológiája több helyen pontatlan,⁶⁹ hiszen a feltehetőleg idős korában visszaemlékező krónikás bizonyos eseményekre már nem emlékszik olyan tisztán, mint korábban, ebből adódóan számos helyen hibákat vét az évszámokat, időtartamokat illetően. Egy ilyen hibáját korrigálja az ötvenedik oldalon olvasható margómegjegyzés, amely Bécs 1529-es ostromának időtartamát igyekszik pontosítani. Ugyanis míg Zermegh szövege szerint ez egy hónapig tartott, addig a margón olvasható helyesbítés szerint csupán huszonkét napig zajlott a küzdelem és nem tovább. A tél közeledte és az élelem hiánya miatt ugyanis a török felhagyott az ostrommal és visszavonult.

Eltérően az eddigi példáktól, olyan margómegjegyzések is olvashatóak a kiadásban, amelyek nem konkrétan személynevet, helynevet, vagy egy fontos esemény részleteit javítják. Ilyen a hetvenedik oldalon megjelenő marginália is, ahol mindössze annyi történik, hogy az *Commentarius* szövegében *accusativus* esetben megjelenő Frangepán Ferenc,⁷⁰ kalocsai érsek

⁶⁶ Cserni Jován (?–1527): szerb származású délvidéki parasztvezér

⁶⁷ Perényi Péter (1502–1548): koronaőr, erdélyi vajda

⁶⁸ Czibak Imre (? – 1534): nagybirtokos főnemes, váradi püspök (1526–1534)

⁶⁹ Sörös: *Zermegh János és munkája*, i.m. 232.

⁷⁰ Frangepán Ferenc, gróf (?–Pozsony, 1543.): főpap és diplomata, 1528-tól kalocsai érsek

neve és egyházi rangja a margón *nominativus* esetben is feltüntetésre kerül. Kérdéses, hogy ennek pontosan mi lehetett az oka és célja, bár feltehetőleg a korábbi példáktól eltérően ennek inkább a kiemelés a feladata.

A következő, egy személynevet helyesbítő margó, amely a hetvenedik oldal alján kezdődik és átnyúlik a következő oldal tetejére. A *Commentarius* szövege alapján a kontextus a következő: Szapolyai János már gondolkodik a Ferdinánddal való békekötés módjáról, amelyhez Ferdinánd fivérének, V. Károlynak a segítségét kéri. Miután Szapolyai követe, Frangepán Ferenc előadja az ügyet, Károly azzal igyekszik támogatni a dolgot, hogy fivéréhez, Ferdinándhoz ugyancsak követet küld abból a céljából, hogy a béke felé vezesse őt. A szöveg elbeszélése szerint ez a követ György liége-i püspök, azonban Zermeghnek ez az állítása helytelen, amire a margók szerzője is felhívja a figyelmet. V. Károly, amint ismert, Johann Wese lundi érseket bízta meg, és így tudja a széljegyzet írója is.

A következő margómegjegyzés is ide vehető, hiszen amellet, hogy ugyanúgy a hetvenegyedik oldalon olvasható, ez is V. Károly követének nevét pontosítja. Ebben az esetben Zermegh írásában már csak „*a liége-i*” -ként (latinul: „*Leodensis*”) hivatkozik rá, amit a szerző a margón javít „*Lundensis*” -re, utalva ezzel a lundi érsekre. Annak ellenére, hogy Zermegh látszólag valóban elhibázta a „*Leodensis–Lundensis*” alakot, elképzelhető lenne, hogy mindeközben ugyanarra a dán városra gondolt, csupán annak latin megfelelőjét nem tudta pontosan. Azonban a tény, hogy nem csak a székhelyet, hanem a nevet is elhibázza – ráadásul nem is egy alkalommal – arra enged következtetni, hogy Zermegh valóban nem tudta, vagy nem emlékezett pontosan V. Károly követének nevére és titulusra.

A javító jellegű margók csoportjának utolsó példája egy visszatérő széljegyzet, ugyanis a 82. oldalon feltűnő megjegyzés megint csak Tarnovszki Máté nevét helyesbíti Jánosra, hasonlóan, mint ahogyan a kiadás 34. oldalán láthattuk.

A kiadásban feltűnő margómegjegyzések nagy része valamilyen formában a Bél által szerkesztett második kiadásba is átkerült. Ezeket a többségében rövidebb margináliákat a kiadás szerkesztése során Bél teljes, egész mondatokká formálja, illetve ahol lehetséges vagy szükséges ott hivatkozik is Zermegh kortársainak munkáira és ismerteti, hogy a kérdéses szövegrészeket máshol miként jelennek meg.

Mindent összegezve tehát Zermegh *Commentarius*ának első kiadása is tartalmaz már margómegjegyzéseket, bár sokkal kevesebbet, mint amennyit a Bél által szerkesztett változatban láthatunk. A kiadásokban olvasható jegyzetek azonban nem csak mennyiségükben térnek el egymástól, hanem jellegükben is lényeges különbség tapasztalható. A humanista szövegekben ugyanis bevett szokás a főszöveg mellett, margón megjelenő jegyzet, azonban

ezen javarészt inkább tartalomjelölő margók, ahogyan azt a Schwandtner-féle kiadásban is jól mutatja: Bél rövid, lényegretörő margináliákkal támogatja az olvasó tájékozódását a szövegben. Az amszterdami kiadás margómegjegyzéseivel azonban teljesen más a helyzet. Tudniillik itt, a bevett humanista szokástól eltérően nem szimplán tartalomjelölés ezeknek a célja, hanem – ahogyan a csoportosításuk során is érzékeltettem – többnyire kommentálnak, javítanak valamit az adott szövegrészekkel kapcsolatban. Mindössze két olyan margómegjegyzés olvasható az első kiadásban, amelyek inkább felelnek meg tartalomjelölő megjegyzésnek, mintsem javító jellegűnek, ilyen a 72. oldalon látható marginália („*Pax inter Ferdinandum et Iohannem regem*”), amely jelzi az olvasó számára, hogy a szövegrészletben a Ferdinánd és János közötti békéről van szó, illetve Frangepán Ferenc nevének kiemelése a hetvenedik oldal margóján („*Franciscus Archiepiscopus colocensis*”). Mindenesetre jól kivehető, hogy ezek a margómegjegyzések olyan személytől vagy személyektől származhatnak, aki nagyon jól ismerte a 16. századi magyar történelem eseményeit.

Továbbra is kérdés azonban, hogy ki lehet a szerzője ezeknek a széljegyzeteknek? Ha erre a kérdésre választ találunk az vajon közelebb vihet-e bennünket ahhoz, hogy megismerjük a kiadás pontos körülményeit, esetleg támogatóit? Ahhoz, hogy erre választ kapjunk, először érdemes közelebbről megvizsgálni az amszterdami kiadás kísérszövegeit:

Az első oldalakon olvasható a már említett *Vita auctoris*, amely életrajz szerzőjeként Istvánffy Miklós neve kanonizálódott a szakirodalomban. Bizonyos, hogy Istvánffy birtokolt egy Zermegh kéziratot (hiszen ekkor még nem jelent meg kiadásban a *Commentarius*, így azt a kortársak kézirat formában használták), így az sem kizárható, hogy az életrajz mellett a széljegyzetek egy része is az ő tollából származnak.

A kiadás végén olvasható Hans Kobenzl von Posseck jelentése, amelyben orosz követségről számol be Draskovich György érseknek. A szakirodalom szerzői közül Nagy Gábor az első, aki említette egyáltalán ezt a szöveget. Felmerül azonban a kérdés, hogy Kobenzl jelentése mégis milyen kapcsolatban állhat Zermegh *Commentarius*ával, mi lehet az ok, amiért egy negyven oldalas levél is helyett kaphatott az amszterdami kiadás végén?

A jelentést tanulmányozva feltűnik, hogy az orosz követség részleteiről beszámoló levél és Zermegh *Commentarius*a között alapvetően semmilyen kapcsolat nincs, sem tartalmukban, sem időben nem függenek össze, tehát valamilyen más összefüggést, okot kell keresni arra, amiért a kiadásba ennek ellenére mégis felvették ezt az iratot. Zermegh munkája ezek alapján tehát kizárható a körből, így kizárásos alapon marad a *Vita auctoris* és ezzel együtt ismét Istvánffy Miklós neve kerül előtérbe. Ennélfogva azt érdemes megfigyelni, hogy ha a *Commentarius* szövege nem is, Istvánffy kapcsolatba hozható-e a levéllel, akár annak

szerzőjével vagy címzettjével? Ahogyan arra írásában Nagy Gábor is rámutatott, Istvánffy személyesen is ismerte a jelentés szerzőjét, Kobenzlt,⁷¹ de ami közelebb vihet minket ennek a kérdésnek a megválaszolásához, az a Draskovichokhoz fűződő viszonya. Nagy ugyanis a következőről számolt be: Istvánffy rokonságban volt a Draskovich-családdal, tudniillik Istvánffy lánya, Istvánffy Éva Draskovich Jánoshoz megy feleségül. Ennélfogva édesapja halálát követően, Istvánffy kézíratos hagyatékának nagy része a Draskovich-család birtokába került. Valószínű tehát, hogy Istvánffy birtokolt egy kéziratot a *Commentarius*ról,⁷² amelyet feltételezhetően széljegyzetekkel látott el. Felvethető, hogy az a bizonyos, általa megjegyzetelt Zermegh-kézirat került halála után a Draskovich-család birtokába, majd később az ő támogatásukkal kiadásra. A *Vita auctoris* vélelmezett szerzősége mellett tehát ez a levél is rámutat arra, hogy a széljegyzetek valóban köthetőek Istvánffyhoz.

Mint korábban említettem Istvánffy maga is felhasználja Zermegh szövegét forrásanyagként saját munkája,⁷³ a *Historiae* megírása során, nem melleleg név szerint meg is említi Zermeghet, mint a *Commentarius* szerzőjét.⁷⁴

További érv lehet Istvánffy Miklós mellett, hogy az amszterdami kiadás 48. oldalán, a margón megnevezett német helyőrség vezetőinek a neve,⁷⁵ név szerint Christophorus Traubinger és Johannes Pesserer, a *Historiae*-ban is – immár nem a margón, hanem a főszövegben – ugyancsak feltűnnek.⁷⁶ Fontos megjegyezni, hogy Istvánffyt leszámítva egy történetíró sem említi név szerint ennek a német helyőrségnek a vezetőit, ilyen formában ez csak nála, a *Historiae*-ban olvasható. Így ez még inkább alátámasztja azt a felvetést, hogy ténylegesen Istvánffy lehet a margók szerzője, hiszen olyan nevek szerepelnek a kiadás margóján, amelyek később csakis nála tűnnek majd fel. Fontos azonban megjegyezni, hogy Istvánffy saját munkájában a vezetők keresztnéveit fordítva használja. Elképzelésem szerint ennek oka az lehet, hogy a Zermegh-kéziraton tett margómegjegyzésnél nem emlékezhetett pontosan a nevekre, keverte azokat, később a *Historiae*-ban viszont már helyesen használja.

⁷¹ Nagy: *Megjegyzések*..., i.m. 143. (84.jegyzet)

⁷² Nagy: *Megjegyzések*..., i.m. 166–166.

⁷³ Nagy: *Megjegyzések*..., i.m. 154.

⁷⁴ „Petebat enim libero ore, uti fama fuit, et Iohannes Sermegus eorum temporum aequalis id in suos annales retulit...” (Nicolaus Isthuanffius: *Historiarum de rebus Ungaricis Libri XXXIV.*, M. DC. XXII.; Lib. X. 152.); „..., ac Iohannem Zermegum, qui postea haec omnia posterorum memoriae tradidit, opportune subministrabat.” (Isthuanffius: *Hist.*; Lib. XI. 171.)

⁷⁵ „Germanico praesidio praeerant Johannes Pesserer et Christophorus Traubinger, qui Thomam Nadasdy feruntur una cum arce Budensi Turcis tradidisse.” (Zermegh: *Historia rerum gestarum*..., (1662)., i.m. 48.)

⁷⁶ „Thomam enim Nadastius, quem a Ferdinando, post Iohannem pulsam, urbi atque arcis tuendae, anno superiori praefectum fuisse diximus, et Christophorus Pessererius, ac Iohannes Traubingerus, duarum cohortium Germanicorum ductores, ...” (Isthuanffius: *Hist.*; Lib. X. 156.)

Mindent összevetve tehát Istvánffy birtokolt egy kéziratot Zermegh *Commentarius*áról, amelyet feltehetőleg ellátott bizonyos széljegyzetekkel. Ez a szöveg pedig halála után, Istvánffy Éva révén a Draskovich-család birtokába jutott, később pedig feltehetően az ő finanszírozásukkal kerülhetett kiadásra 1662-ben Amszterdamban. A Draskovich-család támogatását az ügyben a kiadás végén olvasható, családjukhoz köthető negyven oldalas jelentés támaszthat alá, amelynek címzettje Draskovich György. Ezek alapján azt gondolom, hogy ahogyan Zermegh első életrajza, a *Vita auctoris*, úgy az első kiadásban olvasható margómegjegyzések egy része is feltehetően Istvánffy Miklós tollából származnak.

Bár a fenti érvek alapján valóban minden Istvánffy Miklós felé mutat, felmerül a kérdés, hogy az összes marginália hozzá köthető-e, illetve lehet-e ezt teljességgel bizonyítani? Mivel az amszterdami kiadásról továbbra sincs kézirat, így ennek híján szerzőségéről nem lehet abszolút bizonyosságot adni. Viszont érdemes lehet szemügyre venni azt, hogy ebből a tizenkét margináliából mennyi és hogyan jelenik meg saját munkájában, a *Historiae*-ban?

Mivel a margók között akadnak kiemelő, összefoglaló jellegű megjegyzések is („*Pax inter Ferdinandum et Iohannem regem*”), amelyeket jellegükből adódóan nehezen lehetne beazonosítani a *Historiae*-ban, így elsősorban azokat érdemes megvizsgálni Istvánffy munkájában, amelyek az első kiadásban nyilvánvalóan korrekciós jellegű megjegyzések a *Commentarius* szövege mellett, így amit ott Istvánffy még csak kijavított, később saját munkájában már valószínűleg helyesen használta.

A *Historiae*-t közelebbről megvizsgálva pedig feltűnik, hogy nem a német helyőrség vezetőinek neve az egyetlen olyan javítás az amszterdami kiadás margóján, amit később Istvánffy már helyesen használ a munkájában. Tudniillik számos más esetben is hasonlóan jár el a szerző: erre az első ilyen példa többek között, amikor Zermegh egy Szeged alatt található Diód nevezetű falut említ meg munkájában, ahova a csatában megsebesült Cserni Jován húzódott vissza. Valaki, talán Istvánffy, ahogyan láhattuk, a margón javítja ennek a településnek nevét *Hagtorniosra*,⁷⁷ a helységnév pedig később a *Historiae*-ban „*Turritus*”-ként szerepel.⁷⁸ A *Historiae* magyar fordítása alapján is látjuk, hogy a vezér nem Diód falujába vonul vissza, hanem Tornyos településre („*Turritus*”),⁷⁹ ami ma Szerbiában, a Vajdaságban, Zenta

⁷⁷ Nagy Gábor hívta fel a figyelmem arra, miszerint az Istvánffy-kézirat alapján ő azt feltételezi, hogy Istvánffy Miklós „*H*” és „*N*” betűje keverhető, ebből kifolyólag ez „*Nagtornios*”-ként is értelmezhető.

⁷⁸ „...*ibique domum Stephani Zacanii praediuitis et admodum pecuniosi mercatoris diripiendam oppugnasset, ab oppidanis profligata est ea latronum manus, et ipse in semore minoris sclopeti mortifera glande ictus, succollantibus suis, ad pagum, cui Turrito nomen est, deductus fuit.*” (Istvánffy: *Hist.*; Lib. IX., 140.)

⁷⁹ „*Övéi felemelték, s egy Tornyos nevű faluba vitték.*” (Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéből* (ford.: Juhász László), Magyar Helikon Könyvkiadó, Budapest, 1962; 125.)

közelében található. Így ez a megoldás helyesebbnek is látszik, mint a Szegedtől keletre, több száz kilométernyire (ma Romániában) fekvő Diód falu.

Hasonló a helyzet a Szapolyait Lengyelországban befogadó Tarnovszki főúr nevével is, akit Zermegh Máté néven említ, míg Istvánffy javítása alapján inkább Jánosról van szó, ahogyan azt később egyébként saját munkájában is olvashatjuk.⁸⁰

Érdemes megfigyelni az amszterdami kiadás azon margómegjegyzését is, amely Bécs 1529-es ostromának időtartamára tesz egy egészen pontos javítást, miszerint az nem egy hónapig, hanem 22 napig és nem tovább tartott. Éppen a napra pontosan meghatározott, egészen alapos korrigálása miatt feltételezhető, hogy ez az adat saját munkájában is helyett kaphatott, immár a főszövegben. A feltételezés pedig helyes, ugyanis Istvánffy valóban felhasználja ezt: elbeszélése szerint a törökök a huszonharmadik napon bontottak tábornok és hagytak fel az ostrommal, így az valóban huszonkét napon át tartott.⁸¹

A váradi békét megelőző tárgyalások alatt V. Károly követeként tevékenykedő egyházi személy nevére két helyen is látunk javítást a margón, miszerint nem liége-i („*Leodensis*”) püspökről, hanem egy bizonyos lundi („*Lundensis*”) érsekről van szó. Az előző példákhoz hasonlóan ez is egy olyan megjegyzése Istvánffynak, ami az amszterdami kiadás margóján még csak javításként jelenik meg, majd később saját munkájában már helyesen használ.⁸²

Mindent összevetve tehát megállapítható, hogy az amszterdami kiadásban olvasható tizenkét margómegjegyzésből hét igen nagy valószínűséggel Istvánffyhoz köthető, hiszen ezeket a javításokat, kiegészítéseket később a saját munkája során is felhasználja, amelyek nyomon is követhetőek a *Historiae*-ban.

⁸⁰ „At Iohannes tantis calamitatum procellis exagitatus, ac aduersae fortunae insperato turbine obrutus, audita Bodonis et exercitus clade, ac partium suarum etiam in Illyrico aduersis successibus, nihil moratus, in Poloniam ad Iohannem Tarnouium, castellanum, ut appellant, Cracouiensem, ac summum exercitus Polonici ducem profugiendum duxit: virum magnanimum, et apud Polonos, post hominum memoriam, omni genere virtutum longe clarissimum.” (Isthuanffius: Hist.;. Lib. IX. 143.)

⁸¹ „Itaque ad XIII. diem Octobris, qui fuit Iouis, obsidionis autem vigesimus tertius, extrahi aggeribus tormenta, et maiorem partem nauibus imponi, reliqua ad castrorum necessitates una vehi iussit: ac eiusdem noctis hora decima (quod tam tumidum, elatumque barbari animum haud parum pudeat) sublatis silentio tentoriis, impedimentisque, et conclamatis vasis, iter arripuit: tanta properandi cura, ut die quinto, in campis Budae subiectis, quod triginta duorum millium passuum interuallum habetur, castra collocauerit.” (Isthuanffius: Hist. Lib. X. 164.)

⁸² „Caesarini Lundensis et Scepperus, re cum Ferdinando communicata, ac ab eo approbata, relictis, quae Cremniciae et in montanis ciuitatibus habebant, Mariae Reginae negotiis, Vaciam conuenere;...” (Isthuanffius: Hist.;. Lib. XII. 205.)

GIAN MICHELE BRUTO ÉS A COMMENTARIUS

Ahogy arról már korábbi fejezetekben is szó esett, Kasza tanulmányában arról számol be, hogy Zermegh *Commentarius*a nagy valószínűséggel nem Forgách, hanem Brutus számára készült forrásanyagként.⁸³ Tehát bizonyos az, – hiszen Brutus valóban felhasználta Zermegh szövegét – hogy ő maga is birtokolt egy kéziratot a *Commentarius*ról.

Brutus ténylegesen használt vette Zermegh szövegének, ő is, ahogyan azt Istvánffyál is láttuk, név szerint említi Zermeghet, forrásanyagának szerzőjét, akit ő is személyesen ismert.⁸⁴ Bár ez önmagában is elég bizonyíték arra, hogy valóban felhasználta munkája során Zermegh szövegét, akadnak azonban olyan szöveghelyek Brutus írásában, amelyek egyértelműen a történetíróra vezethetők vissza. Ilyen a már említett Diód település neve, – ahova a sebesült Cserni Jován húzódik vissza – ami Brutus munkájában is egyaránt feltűnik,⁸⁵ ezek alapján pedig szinte biztos, hogy ennél a résznél Zermegh lehetett a forrása. Mivel a *Commentarius* elsősorban Brutusnak készült, így hozzá kerülhetett előbb a kézirat, az ekkor még nem tartalmazhatta Istvánffy margómegjegyzéseit, ami alapján kiderült volna számára, hogy az említett település egy bizonyos *Hagtornios* (azaz, amint erről volt szó, Nagytornyos) és nem Diód. Annyi helyesbítést azonban Brutus is tett, miszerint Diód nem Szeged, hanem Várad alatt található település, ami önmagában igaz is, viszont Istvánffy javításai híján ő ekkor még nem tudhatta, hogy a hibás és javításra szoruló adat Zermegh mondatában nem Szeged, hanem Diód volt.

Akad azonban egy másik szöveghely is, amelynek forrása ugyancsak Zermegh lehetett, ez pedig az oszmán nagyvezérrel, Ibrahimmal kapcsolatos részletek.⁸⁶ Utóbbi példa amellett, hogy ugyancsak alátámasztja az állítást miszerint Brutus valóban felhasználta Zermegh

⁸³ Kasza: *Néhány gondolat...*, i.m. 247.

⁸⁴ „*Erat in regio exercitu vir eximiae virtutis, et cum primis nobilis Joannes Rauonius, apud quem militabat Joannes Szermegh, cum doctus vir, atque industrius, a quo multa nobis sunt suppeditata, quae deinceps sumus litteris mandaturi, initio facto a Joannis regis comitus ad XLI. annum, quo anno post longas bellos tempestates, et multas utrimque acceptus, atque illatas clades, et regnandi, et vivendi simul finem fecit.*” (Gian Michele Bruto: *Rerum Ungaricarum Libri XX* (Trento, Biblioteca del Seminari Teologico, Biblioteca Diocesana Vigilianum; 5 MS 20/1) 473r

⁸⁵ „*Dux gravi accepto vulnerie, faucius, cum fugae imparem spes omnis salutis destituisset, in propinquum Varadino oppidum Diodum nomine se accepit.*” (Gian Michele Bruto: *Rerum Ungaricarum Libri XX*), i.m. 469r

⁸⁶ „*Per idem tempus Ibrahimus, quem alibi diximus, unum arcanorum conscius apud Solimanum principem gratia locum obtinere clam nostris favens, quos iisdem sacris initiatus non poterat odisse: Joannem litteris monuit, quod Solimanum ingentibus instructum copiis movere e Thracia audiat, cur ab illo quidquam sibi timeat nihil esse, totum eum belli apparatus esse unius Moldavi ferociae coercendae, quem animi impotentem, atque avare suis, et crudeliter imperantem, deiscere principatu constituisset id maxime Moldavis exposcentibus, quorum querellas diu ferre sine insigni sua dignitatis maiestatisque detrimento haud posset.*” (Gian Michele Bruto: *Rerum Ungaricarum Libri XX*, i.m. 849-850.)

munkáját, arra is ráerősít, miszerint Brutus ekkor még bizonyosan nem láthatta Istvánffy javításait, – hiszen akkor tudta volna, hogy Ibrahim nagyvezír ekkor már nem élt – illetve ő maga sem tudta, hogy Zermegh elbeszélése helytelen, így azt nem is javította.

Brutus azonban nem minden esetben értett egyet Zermegh *Commentarius*ával. Tudniillik Tarnovszki Máté nevének esetében tudta, hogy nem helyes és nem is vette át Zermeghtől, hiszen saját munkájában már helyesen, – ahogyan a trentói kéziratban is látszik, a margón javítja a Mátét Jánosra – Tarnovszki Jánosként említi a Szapolyai Jánost befogadó lengyel főurat.⁸⁷ Hasonlóan járt el Johann Wese lundi érsek megnevezését illetően is, ugyanis míg Zermeghnél „*Leodensis*”-t olvashatunk, Brutus feltehetőleg tudta, hogy a helyes alak „*Lundensis*”, így saját szövegében már ezt is használja.⁸⁸

Ezek alapján felmerülhet a kérdés, hogy vajon két különböző kéziratot használtak az említett szerzők, vagy az eredetileg Brutusnak szánt verzió került később Istvánffyhoz, amit széljegyzetekkel látott el? Ha az utóbbi eset áll fenn, és valóban egy kéziratot használtak, akkor az is könnyen lehetséges, hogy mindketten hagytak megjegyzéseket a kéziratban. Fentebb már ismertettem, hogy a tizenkét széljegyzetből hét, a *Historiae* alapján feltehetően Istvánffy tollából származhat, de a maradék öt szerzőségének kérdése is – bár látszólag minden Istvánffy fele mutat – vitatható, és ez alapján így Brutus sem zárható ki a lehetséges szerzők köréből. Tudniillik lehetséges, hogy Brutus azontúl, hogy felismerte Zermegh hibáját Tarnovszki nevét illetően, azt nem csak saját munkájában, hanem már magán a Zermegh-kézirat margóján javítja. Ezek alapján nem elképzelhetetlen, hogy Istvánffy mellett Brutusnak is köze lehetett az első kiadás margómegjegyzéseihez. Mindenesetre egyéb források, és leginkább az amszterdami kiadást megelőző kézirat(ok) híján erre a kérdésre konkrét és biztos választ egyelőre nem tudunk adni.

⁸⁷ „*Prima illi statio ingresso in Polonia fines apud Mattheum Tarnovium, ...*”; (Gian Michele Bruto: *Rerum Ungaricarum Libri XX*, i.m. 656.; A szövegben a „*Mattheum*” aláhúzva, margón pedig javítja a szerző „*Joannem*”-re.

⁸⁸ Gian Michele Bruto: *Rerum Ungaricarum Libri XX*, i.m. 829.

ÖSSZEFOGLALÁS

Mindent összegezve tehát az esztergomi kéziratoknak köszönhetően most már ismerjük a *Commentarius* második kiadását megelőző kéziratot, amelynek segítségével részletekbe menően végig tudjuk követni a csaknem teljes munkafolyamatot.

Az esztergomi kézirathoz a Zermeghgel való foglalkozásom vezetett, a kézirat teljes leírása és a vele kapcsolatban felmerülő további kérdésekre egy későbbi tanulmányban tervezek részletes válaszokat adni. Az írásban többek között tervezek majd arra is kitérni, hogy hány kéz azonosítható a kéziratban, hiszen bár ismert, hogy Bél Károly szerkesztette a szöveget, érdemes összevetni a kézírását az esztergomi kézirattal is, hogy valóban az ő tollából származik-e a teljes szöveg, vagy esetleg más kéz is gyanítható rajta kívül?

Bél javításainak köszönhetően teljesen átalakult Zermegh *Commentarius*ának struktúrája, nem mellesleg olyan kiegészítésekkel, plusz információkkal is bővült a szöveg, amely bár a Zermeghgel foglalkozók számára kedvezőnek hatott, – hiszen Bél egy könnyen átlátható, informatívabb szöveget teremtett meg – az amszterdami kiadás éppen emiatt is szorult háttérbe. A szakirodalom szerzői nem adnak részletekbe menő leírást az első kiadásról, legyen szó a benne megjelenő margómegjegyzésekről, vagy akár a paratextusok fontosságáról. Ezek pedig kifejezetten fontosak és ha úgy nézzük egymáshoz szervesen kapcsolódnak, hiszen éppen a Kobenzl-jelentés és a vele kapcsolatba hozott Istvánffy Miklós vezetett el ahhoz a megállapításhoz, miszerint ő maga lehet az amszterdami kiadás margómegjegyzéseinek egyik potenciális szerzője.

Továbbá izgalmas kérdéskör, hogy pontosan hány Zermegh-kézirat foroghatott a történetírók között, hiszen ahogy korábban is említettem, könnyen elképzelhető, hogy Istvánffy azt a kéziratot használta, amely előtte Brutus birtokában volt, ebből kifolyólag pedig feltételezhető, hogy az amszterdami kiadás margóján olvasható megjegyzések nem egy, hanem két szerző tollából származnak.

Az esztergomi kézirattal bővült a rendelkezésre álló Zermegh-szövegek száma, ami önmagában is jelentős, hiszen eddig csak a kiadásokat ismerte a szakirodalom, kéziratot nem. Ahhoz viszont, hogy a margómegjegyzések szerzőjét vagy szerzőit biztosra tudjuk állítani, éppen az első, amszterdami kiadást megelőző, és egyben Zermegh eredeti szándékát tükröző kézirastra lenne szükség. Erről azonban egyelőre nem tud a Zermegh-kutatás, így ennek híján erre a kérdésre egyelőre nem lehet biztos választ adni.

FORRÁSOK

Beke Margit: *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa*; Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 1991.

Gian Michele Bruto: *Rerum Ungaricarum Libri XX* (Trento, Biblioteca del Seminari Teologico, Biblioteca Diocesana Vigilium; 5 MS 20/1), 656., 829., 849-850

Ioannes Zermegh: *Historia rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem Hungariae Reges usque ad ipsius Joannis obitum*, Iacobus Lepidius, Amsterdam, 1662

Ioannes Zermegh: *Rerum gestarum inter Ferdinandum et Johannum Hungariae reges commentarius*; Ioannes Georgius Schwandtner: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Vindobonae, 1746, 382-415.

Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéből* (ford.: Juhász László), Magyar Helikon Könyvkiadó, Budapest, 1962

Kulcsár Péter (szerk.): *Krónikáink magyarul III. /2 – Történelmi források 3.*; Budapest, 2007; 137-164.

Nicolaus Isthuanffius: *Historiarum de rebus Ungaricis Libri XXXIV.*, M. DC. XXII.

Rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem Zapolya Hungariae Reges, auctore Joanne Zermegh; (Beke Margit: *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa*; Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 1991., *Manuscripta iam praelo expressa* kategória, Tit III.)

Szelestei N. László: *Bél Mátyás kéziratok hagyatékának katalógusa*; A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadása, Budapest 1982., 106-107.

SZAKIRODALOM

A magyar irodalom története, I. kötet A magyar irodalom története 1600-ig; főszerkesztő: Sőtér István, Akadémia Kiadó, Budapest, 1964–1966., 432.

Bartoniek Emma: *Fejezetek a XVI-XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Budapest, 1975, 87–91.

Bod Péter: *Magyar Athenas*; 1766. (<https://mek.oszk.hu/01800/01811/>); 331.

Christian-Muslim Relations A Bibliographical History, Volume 7. Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600); Brill, Leiden, Boston, 2015, 472–475.

Kasza Péter: *Néhány gondolat Zermegh János Commentariusáról*, Acta historiae litterarum Hungaricarum (2011), 242–248.

Molnár D. Szulpicz: *Zermegh János és Emlékirata*. Történelmi forrástanulmány. Kőszeg, 1896

Nagy Gábor: *Megjegyzések a Zermegh életrajzhoz*, Publicationes Universitatis Miskolcensis Philosophica XVII. kötet, 1. szám (2012), 129–167.

Podhraczký József: *Zermegh János élete* In: Tudománytár, Magyar Tudós Társaság. Értekezések. szerk. Luczenbacher János. Hatodik kötet, 1839, 235–243.

Sörös Pongrácz: *Zermegh János és Emlékirata*. Történelmi forrástanulmány. Írta: Molnár D. Szulpicz. Századok XXX. (1896), 741–744.

Sörös Pongrácz: *Zermegh János történetíró életéhez*, Történelmi Tár 1899, 474–482.

Sörös Pongrácz: *Zermegh János és munkája*. I., II. közlemény, Századok XLI (1907), 97–118., 219–235.

Wales Elza: *Zermegh János és emlékirata mint művelődéstörténeti kútforrás*. Bölcsészdoktori értekezés. Pozsony, 1907 (Művelődéstörténeti értekezések 28.)